

Jaagupipäeva asjus

Sulev Vahre

Tuna möödunud aasta 2. numbris, lk. 10–13, ilmus professor Enn Tarveli artikkel “Saarlaste jaagupilaupäeva ülestõus 1343. aastal”, mis seab kahtluse alla mõned Jüriöö ülestõusu senistes käsitlustes tõsiasjadena omaks võetud arvamused. Kirjutis lähtub pea pool sajandit tagasi, 1956. aastal ilmunud Artur Vassari ühest artiklist, milles autor on oletanud, et eestlased valisid 1343. aastal ülestõusu alustades selleks talupoegadele arusaadavaid tähtpäevi, Põhja-Eestis enne välitööde uue ajajärgu algust, Saaremaal aga enne rukkikümnise lõikamist.¹ Tarvel ei nõustu Vassari seletustega, tema kirjutise uudne põhisõnum seisab aga selles, et saarlaste ülestõus 1343. aastal algas küll jaagupilaupäeval, kuid oletatavasti oli see mitte päev enne Jaakobus Vanema päeva, s. t. 24. juulit, nii nagu seni üldiselt arvatud, vaid hoopis päev enne Jaakobus Noorema päeva, s. t. 30. aprilli.² Jüriöö ülestõusu faktilise käigu osas on niisiis kaalumiseks välja pakutud päris oluline parandusettepanek.

Tarvel tugineb asjaolule, et on hulk pühakuid, pühasid Jakobeid oma nimepäevadega, keda Roomas välja antud *Bibliotheca sanctorum* loetleb kogunisti 49.

Käesoleval juhul pole peamine siiski see, kui paljusid pühi Jaakobusi oli ja on katoliiklikus maailmas tuntud ning austatud, vaid tuleb küsida, kes neist olid tunnustatud 14. sajandil Vana-Liivimaal sedavõrd, et sinne autor nende mälestuspäeva järgi sündmusi dateeris.

Keskaegse Liivimaa ürikud ja meile teadaolevad toonased kalendrid annavad sellele küsimusele vahest mõneti üllatavagi, kuid väga ühese vastuse: Jaakobuse ehk jaagupipäevana (*Jacobstag, dies (beati) Jacobi (apostoli)*) esines siinses ajaarvamises ainuüksi apostel Jaakobus Vanema päev ja see oli ainult 25. juulil. Jaakobus Noorema päev – 1. mai – seevastu on varasest keskajast peale olnud alati ühendatud apostel Filippuse päevaga ning kandnud Filippuse ja Jaakobuse (Noorema) päeva nime. Nii on seda omal ajal seletanud Riia keskaegset kalendrit põhjalikult uurinud Hermann von Bruiningk³ ja sama kinnitavad saksa arhivaari ja ajaloolase Hermann Grotefendi klassikalised uurimused ajaarvamisest Saksamaal kesk- ja uusajal,⁴ millest selles seoses ei tohiks kuidagi mööda vaadata.

Bruiningk on leidnud Riia linnaraamatutest paaril korral Filippuse ja Jaakobuse päeva nimetatuna lühemalt ainult Filippuse päevaks,⁵ mitte kuskil aga lihtsalt Jaakobuse

¹ A. Vassar. Miks Eesti talurahvasõda 1343. aastal puhkes teatud tähtpäevadel? – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. 1956, nr. 1, lk. 75–79.

² E. Tarvel kasutab nimetusi suurem Jakob ja väiksem Jakob. Siin on nende kahe apostli puhul eelistatud nimetusi Jaakobus Vanem ja Jaakobus Noorem, nii nagu seda tehakse praegu meie kirikukalendrites. Ka saksakeelses kirjanduses on nad rohkem tuntud kui *Jakobus der Ältere* ja *Jakobus der Jüngere*. Esimene neist – *Jacobus Maior* – oli Sebedeuse poeg ja evangelist Johannese vend, mälestuspäevaga 25. juulil, teine – *Jacobus Minor* – oli Alfeuse poeg ja tema tähtpäev oli kuni aastani 1955 nii katoliiklikus kui ka evangeelses kirikus 1. mail, praegu tähistatakse Saksamaal seda 3. mail. *Maior-Minor* märgitsevad Jeesuse jüngriks saamise järjekorda.

³ H. von Bruiningk. Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter. Riga, 1904, eriti lk. 206, 208, 438–441, 526–528.

⁴ H. Grotefend. Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit. Bd. 1: Glossar und Tafeln. Hannover, 1891; Bd. 2, Abt. 1: Kalender der Diözesen Deutschlands, der Schweiz und Skandinaviens; Abt. 2: Ordenskalender, Heiligenverzeichniss, Nachträge zum Glossar. Hannover, 1892–1898. (Kolmas uustrükk: Hannover, 1997.) Sama teose taskuväljaandest (H. Grotefend. Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters) on ilmunud kolmteist trükki, viimati: Aalen, 1991.

⁵ H. von Bruiningk. Messe und kanonisches Stundengebet..., lk. 528.

päevaks.⁶ Oletada, et nõnda oleks toiminud vaimulikust kroonikakirjutaja, ordumeistri kaplan, nagu seda oli Liivimaa noorema riimkroonika autor Bartholomäus Hoeneke, on küll rohkem kui riskantne.

Grotefend rõhutab, et Jaakobuse päev ilma muu lisandita või kui apostel või Jeesuse jänger on alati olnud 25. juuli (*"Jacobstag, ohne weitere Bezeichnung oder als apostel oder zwelfbote ist stets der 25. Juli, Jacobus ap."*)⁷ ja et apostel Jaakobus üksinda märgib ikka 25. juulit, Filippuse ja Jaakobuse päev on aga dateerimisel esinenud küll ka Filippuse päevana, samuti (Alam-Reinimaal) Filippuse ja Walpurgise päevana,⁸ mitte kuskil ei ole aga Grotefend leidnud 1. maid nimetatuna paljalt Jaakobuse päevaks.

Kui oletada, et seda tegi tähtsal ametikohal töötav vaimulik, siis oleks see harukordne erand, mis muidugi ei ole iseenesest võimatu, kuid ikkagi väga vähetõenäoline. Ka E. Tarvel mõonab, et "ei oska küll seletada, miks Hoeneke kroonikas sellist haruldast dateerimist oleks kasutatud". Niisuguse seletuse puudumine aga nõrk punkt ongi. Kindel on hoopis see, et kõik teadaolevad Hoeneke kroonika kasutajad mõistsid jaagupipäeva all 25. juulit, selle eelse päeva all niisiis 24. juulit. Hoenekele ajaliselt kõige lähemal seisnud Hermann Wartberge, samuti ordumeist-

ri kaplan, ütleb saarlaste ülestõusu alanud *in vigilia beati Jacobi*,⁹ mis on vaieldamatult 24. juuli, Russowi järgi alustasid saarlased seltsamal (1343) suvel jaagupipäeva aegu (*"im demsülüigen Samer vp Jacobi"*).¹⁰ Kaugelt kõige lähemal Hoeneke tekstile on teatavasti Renner ja võib üsna kindel olla, et ka sündmuste kronoloogiline järjestus on tal kõige lähedasem Hoeneke omale. Selle järgi asetub aga temagi *"am avende S. Jacobi"*¹¹ selgelt 1343. aasta suvesse.

Eeltoodud kaalutlused tohiks minu arvates olla juba küllaldased kinnitamaks, et kroonikate andmeil algas saarlaste ülestõus ikkagi 24. juulil. Mõni sõna siiski veel probleemi teistest tahkudest.

E. Tarveli järgi jääb Wartberge kroonikast mulje, et Haapsalu piiramine ülestõusnute poolt ja Põide vallutamine olid samaaegsed. Nii see on, kuid paraku jääb Wartberge selles küsimuses väga ebakindlaks allikaks, sest tema tekst on ju vaid lühikokkuvõte Hoeneke riimkroonikast mõningate täiendustega ja omapoolsete nähtavalt suvaliste muudatustega. Nii ei räägi Wartberge üldse midagi Liivimaa ordu kevadisest sõjakäigust Harjusse ja Läänemaale, mida peale Hoeneke-Renneri tõestavad paljud ürikud, vaid ühendab selle koos Preisi abiväega toimunud sügisese karistusretkega. Samalaadset omavoli on endale

⁶ Põhimõtteliselt sama – paarispuhakute päevade nimetamist ainult esimese järgi – näeme ka eesti rahvakalendris. Vrd. Filippuse ja Jaakobuse päev kui viilipäev (viilepi-, vilpusepäev) – 1. mai, Peetruse ja Pauluse päev kui peeterpauli, aga ka lihtsalt peetripäev – 29. juuni, Siimoni ja Juuda päev kui simunapäev – 28. oktoober.

⁷ H. Grotefend. *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Bd. 1, lk. 87.

⁸ *Ibid.*, lk. 156; Bd. 2, Abt. 2, lk. 205.

⁹ Hermann de Wartberge *Chronikon Livoniae*. Hrsg. von Ernst Strehlke. – *Scriptores rerum Prussicarum*. 2. Bd. Leipzig, 1863, lk. 71. Wartberge esitab rohkesti daatumeid, pidades rangelt kinni kirikukalendrist. *In vigilia* esineb tema kroonikas vaid nende pühade eelsetel päevadel, mis Riia kirikukalendris (vt. H. von Bruiningk. *Messe und kanonisches Stundengebet...*, lk. 202–213) on *vigilia*’na kirjas. Jaagupipäeva-eelne päev seda oli, näiteks jüripäeva-eelne päev (22. aprill) aga mitte ja sel puhul ongi Wartbergel mitte *in vigilia*, vaid *in profesto S. Georgii* (Hermann de Wartberge *Chronikon Livoniae*, lk. 70). *Vigilia* tähendas ristiusu kirikus algselt tähtsamate pühade ja pühakupäevade eelset öist palveteenistust, mis oli ettevalmistuseks järgnevale pühale, juba varakeskajal kandus aga nimetus ja vastavad teenistused üle kogu eelmisele päevale. Tekkis ka erinevus *vigilia* kui kalendriline mõiste ja kui kirikliku tähtpäeva vahel. Ühelt poolt hakati *vigilia*’ks nimetama üldse pühade-eelseid päevi, kirik tunnustas *vigilia*’na siiski vaid teatud kõige tähtsamate pühade eelseid päevi, mis kirikukalendrites ka fikseeriti. Vaidlused sel pinnal on kestnud sajandeid. 30. aprill esines *vigilia*’na igatahes harva, 24. juuli aga oli sellisena üldtunnustatud (vt. H. Grotefend. *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Bd. 2, Abt. 2, lk. 118, 154).

¹⁰ B. Russow. *Chronica der Prouintz Lyfflandt*. – *Scriptores rerum Livonicarum*. 2. Bd. Riga und Leipzig, 1848, lk. 25.

¹¹ Bartholomäus Hoeneke Liivimaa noorem riimkroonika (1315–1348). Tallinn, 1960, lk. 88.

lubanud Russow, kes ordu sõjakäike Saaremaale 1344. ja 1345. aastal kirjeldab ühe ja sama sündmusena, Preisi abiväest ei räägi sõnagi. Renneri tekstis selliseid suuri ümberetegemisi ja -tõstmisi ei tähelda.

Marburgi Wigandi kroonika teadet, et saarlased alustasid ülestõusu 8 päeva harjulaste kavandatud plaanist varem, seletab E. Tarvel hõimu nime segiajamisega Wigandi või tema kroonika ladina keelde tõlkija poolt ja oletab, et kaheksa päeva enneaegu (30. juuni asemel ööl vastu 23. aprilli) alustasid hoopis harjulased. Hõimunimede segiajamine Preisis valminud kroonikas on muidugi täiesti võimalik, kas tuleb seda aga siis mõista ka nii, et harjulased alustasid varem ega viinud täide plaani, nagu saarlased seda olid kavatsenud? Millest siis ordu eriline viha harjulaste vastu, lubadusega nad viimseni maha tappa? Wigandi teksti analüüsides olen küll jõudnud seisukohale, et kroonika kõnesolevas osas on hõimunimed esitatud õigesti.¹²

Nimede segiajamist oletas omal ajal ka Juhan Luiga, arvates enneaegsete alustajatena Wigandi algkroonikas seisnud kas rävalaste või mingi muu nimi, mitte kuidagi aga saarlased.¹³ Luiga nn. provokatsiooniteooriat, mille kohaselt ülestõusu plaanitust varasem alustamine ordu provokatsiooni tõttu oligi kogu vabastusliikumise äpardumise peamine põhjus, soovitabki E. Tarvel tõsiselt arvestada ja analüüsida, mitte lihtsalt pikemata kõrvale lükata. Julgen küll tähendada, et pikemata pole ma seda kõrvale lükanud, vaid ei ole pärast mitmekülgset kaalumist pidanud võimalikuks, et ülestõus olnuks otseselt provotseeritud ordu poolt, samas olen rõhutanud ordu sekumispüüdeid Põhja-Eesti asjusse ammu enne ülestõusu ja ordu korraldatud intriige.¹⁴

Mis puutub minu arvamusse, et Marburgi Wigandi jutt kaheksast päevast võiks kuuluda mitte 1343. aasta kevadesse, vaid suvesse, siis võib seda mõistagi võtta kui hüpoteesi, tähtsam ja arvestatavam tohiks aga olla Wigandi ja Hoeneker-Renneri tekstist tuletatud järeldus kogu ülestõusu uuest lainest, uuest etapist,¹⁵ mida ma siiski mõttespekulatsiooniks ei kvalifitseeriks.

Sulev Vahtre

(1926)

Lõpetas 1952 TRÜ, aastast 1955 Tartu ülikooli õppejõud. 1989–1993 Eesti ajaloo kateedri juhataja, aastast 1993 emeriitprofessor. Uurinud Eesti keskaegseid kroonikaid, talurahva ajalugu, ajaloolist demograafiat ja kultuurilugu. Paljude raamatute koostaja ja autoreid.

¹² S. Vahtre. Jüriöö ülestõus Marburgi Wigandi kroonikas. Tekstikriitiline arutus. – Akadeemia 1998, nr. 12, lk. 2486, 2489.

¹³ J. Luiga. Eesti vabadusvõitlus 1343–1345. Harju mäss. Tallinn, 1924 (kordustrükk 2003), lk. 71–75.

¹⁴ S. Vahtre. Jüriöö. Tallinn, 1980, lk. 66 jm., eriti lk. 53.

¹⁵ Vt. S. Vahtre. Jüriöö ülestõus Marburgi Wigandi kroonikas, eriti lk. 2492; S. Vahtre. Die Darstellung des Estenaufstandes 1343 bis 1345 in Deutschordenschroniken. – Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag. Hrsg. von Bernhart Jähnig und Klaus Militzer. Münster, 2004 (Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Bd.12), eriti lk. 68–69.